

Børns måltider i daginstitutioner

Søren Smidt

I eftersommeren i 2002 var der en voldsom debat i danske medier, fordi en daginstitution havde forbudt børnene at spise usund mad. Det pædagogiske personale var blevet træt af henstillinger til forældrene om at børnene skulle have sund mad med i institutionen og indførte derfor forbud mod kager og andre søde ting, som små yoghurtbægre fyldt med sukker og chokoladepålæg. I Danmark består måltidet midt på dagen (frokosten) for børn almindeligvis af smørrebrød, som er skiver af brød bagt af rugmel belagt med forskelligt slags pålæg. Børnene har smørrebrød med hjemmefra, i de såkaldte madpakker, som forældrene giver børnene med hver dag både i daginstitution og skole. Det var derfor forældrenes mad til deres egne børn pædagerne greb ind overfor og satte regler og forbud omkring. Specielt forbudet mod den såkaldte "chokolademad" – som er en skive rugbrød med smør og et tyndt stykke chokolade ovenpå – skabte modstand, fordi chokolademaden er en fast bestanddel af mange børns madpakker og også har været det for forældrene, da de gik i institution eller skole. I dansk sammenhæng har forældrenes ret til at give børnene chokolademad med i institutionen været til debat i flere omgange, og for år tilbage er denne ret blevet stadfæstet ved en domstol i en konkret retsag i en anden institution. På denne måde er chokolademaden blevet et symbol på forældres ret til selv at bestemme, hvad de ønsker at give deres børn med i madpakken.

I den aktuelle debat argumenterede lederen for forbudet mod de søde sager i madpakken med, at mange af børnene i den pågældende institution kom fra socialt belastede hjem, og forældrene ofte gav børnene meget usund mad med. Hun mente, at det var nødvendigt at indføre mere drastiske midler for at ændre børnenes kostvaner og henviste i øvrigt til den kendsgerning, at der både i institutionen og samfundet i almindelighed er mange overvægtige børn. Det pædagogiske personale blev støttet af for-

manden for forældrebestyrelsen. Han synes på den ene side, at der nok var nogle forældre, som ville opleve at institutionen tog ansvaret fra forældrene, men på den anden side sagde han også:

Jeg er selv overvægtig og kunne godt have tænkt mig, at der var nogen, der havde taget hånd om det noget tidligere. Jeg synes, det er fint, at børnehaven viser os forældre, hvordan man bliver mæt på en sund måde (Politiken 2002).

Denne institutions praksis blev mødt med stærk kritik og forskellige synspunkter blev fremført. Først og fremmest blev der reageret stærkt overfor det tvangsmæssige og formynderiske i pædagogernes indgriben. Specielt det faktum, at det pædagogiske personale gjorde sig til smagsdommere overfor de kostvaner børnene havde hjemmefra fra deres familier, og at de gav udtryk for, at de ville bestemme hvad børnene skulle spise og derved fratog dem kontrollen over deres eget måltid. Frem for den enerådende og autoritære stil skulle man hellere sigte på et samarbejde med forældre og børnene, hvis man ønskede at ændre børnenes kostvaner på længere sigt.

Måltidets kompleksitet

Ud over det interessante i at en debat om noget så trivielt og hverdagsagtigt som måltider i daginstitutionen kan blive hovedhistorie i danske medier, så peger det på den kompleksitet, der kendetegner mad og spisning. I menneskers forhold til mad kombineres en række basale forhold, som vi knapt nok tænker over til daglig, men som ikke desto mindre har betydning og som sætter sine spor i måltiderne, også dem børn deltager i i deres daginstitution. For det første kombineres en biologisk og en kulturel dimension i menneskers forhold til mad (Fischler 1988). Fødeindtagelse har både en ernæringsmæssig og en symbolsk betydning, som det tydeligt fremgår af debatten omkring forbudet mod chokolademaden. Forbudet begrundes ud fra en ernæringsmæssig betragtning, men den ernæringsmæssigt problematiske chokolademad er samtidig symbolet på forældrenes ret til selv at bestemme, hvad de ønsker at give deres børn med i madpakken. Menneskers forhold til mad kombinerer også det individuelle med det kollektive og har både en social og en psykologisk betydning. Sociologen Simmel beskriver denne sammenhæng på følgende måde:

Av alt som er felles for alle mennesker, er følgende det de har mest til felles: Det at de må spise og drikke. Og netopp dette er eiendommelig nok det mest egoistiske, det som mest ubetinget og umiddelbar måte er forbeholdt individet: Det jeg tænker kan jeg la andre vite; det jeg ser, kan jeg la andre se; det jeg sier kan hundrevis av mennesker høre – men det som den enkelte spiser, kan ingen annen under noen omstendigheter spise (Simmel 1993:3).

I institutionelle sammenhænge er denne kombination af det fælles og det individuelle af meget stor betydning, fordi maden og måltiderne ofte reguleres ud fra institutionernes kollektive regelsæt, samtidig med at børnenes smag og deres forhold til spisning og mad også altid har et individuelt præg. I eksemplet ovenfor er forbudet mod søde sager generelt og gælder for alle børnene i institutionen, selv om der helt sikkert vil være børn, for hvem, der ikke vil være en legitim ernæringsmæssig grund til, at de ikke kunne have noget sødt med i madpakken.

En tredje central dimension som også kombineres i menneskers forhold til mad, knytter sig til at mad er en del af såvel den samfundsmæssige produktionsproces som det reproduktive arbejde i hjemmene, og på denne måde forbinder maden det samfundsmæssige og det private. Mad er en del af den kulturelle orden, og mennesker socialiseres fra helt tidligt i livet – fra før vi kan tale – i de kulturelle normer og regler omkring mad og måltider. Derfor er maden også et vigtigt element i vores personlige og kulturelle identitet. Man kan således sammenfattende sige at menneskers forhold til mad sætter en række basale forhold på spil, samtidig med at det er en del af hverdagens gentagne rutiner. Derfor giver mad og spisning som studieobjekt også adgang til at afdække forbindelsen mellem helt centrale forhold både samfundsmæssigt, biologisk, socialt og psykologisk:

Mad er således et materielt produkt, som er forankret i biologien, i den samfundsmæssige produktion og i den private reproduktion. Samtidig er den bærer af symbolske, kulturelle og identitetsskabende betydninger. Derfor er den en god indgang til at studere, hvad der er blevet kaldt ”kulturens sjæl” (Fürst 1988). Det gælder, hvad enten der er tale om kulturen i samfundet eller i mere afgrænsede sammenhænge (Holm & Smidt 1993:11-12).

Det er med dette udgangspunkt vi her skal beskæftige os lidt nærmere med børnemåltider i daginstitutioner. Det kulturelle aspekt er meget tydeligt omkring maden, hvilket også betyder at nationale forskelle også vil komme frem, så snart der inddrages konkret datamateriale. Så når en dansk forsker skriver i et nordisk tidsskrift vil de kulturelle forskelle også nødvendigvis åbenbare sig. Alligevel vil jeg forsøge også at pege på nogle af de generelle tendenser, der knytter sig til daginstitutionernes måltider.

Måltiderne som udtryk for "institutionens sjæl"

Hvis man vil have en fornemmelse af en daginstitution er det en god idé at komme på besøg, når der skal spises. Måltidets forløb er godt til at give et indtryk af, hvordan en daglig tilbagevendende aktivitet forløber. En aktivitet som har til formål at tilfredsstille nogle helt basale behov hos børnene og som har stor betydning for børnenes velbefindende. Ved måltidet mødes de enkelte børns individuelle forhold til mad og spisning med institutionens kollektive struktur. Her mødes dagligdagens rutiner, ritualer og regler med børnenes lyst til at lege og ønske om at bestemme selv. Ved måltidet kommer børnenes kulturelle og sociale forskelle frem i lyset sammen med indholdet deres madpakker og deres spisevaner. Her konfronteres personalets normer og holdninger omsat i praksis med børnenes forskellige måder at spise på. Her viser børnegruppens mangfoldighed sig som kræsenhed, madlyst og hurtige måltider, som bare skal overstås. Ved måltidet kan man iagttage både hvordan der kommunikeres, men også hvordan der opstår konflikter og hvordan de håndteres. Måltidet giver et godt indtryk af livet i institutionen og relationerne både blandt børnene indbyrdes og børnene og de voksne.

Måltiderne er en vigtig del af institutionernes daglige rutiner, og det betragtes som helt naturligt at det pædagogiske personale sørger for, at børnene får spist i løbet af dagen. Det betragtes også almindeligvis som en selvfølge, at indtagelsen af føde organiseres som egentlige måltider – i hvert fald, når det drejer sig om frokosten. Det er en del af personalets ansvar, og måltiderne hører til den del af institutionslivet, der traditionelt er organiseret af de voksne. Måltiderne indgår i det man kan kalde "det voksenorganiserede miljø". Dette er sammen med børnemiljøet (alt dét som børn organiserer og laver sammen indbyrdes) det sociale og kulturelle grundlag for livet i institutionen (Rasmussen & Smidt 2001 og 2003). Med betegnelsen det voksenorganiserede miljø sigtes til alt det, de voksne har

planlagt eller direkte er involveret i. Det vil sige, alt dét de voksne bestemmer, planlægger, regulerer, udfører, udstråler, personificerer osv. Enten med afsæt i formulerede pædagogiske begrundelser eller på baggrund af deres tavse, kropslige viden, som i høj grad præger den enkelte pædagog's indgreb overfor børnene. At dette sker i samspil med pædagogens personlighed gør kun hele spørgsmålet om mad og måltider endnu mere komplekst. Derfor indgår pædagogens holdning til henholdsvis sund og usund mad, som i eksemplet ovenfor med forbudet af den usunde mad, også i forståelsen af det voksenorganiserede miljø.

Det voksenorganiserede pædagogiske miljø er ofte det man tænker på, når man beskæftiger sig med pædagogik og pædagogisk planlægning. Men selvom der tales om måltidet som en del af det voksenorganiserede (i pædagog-jargon ofte omtalt som "spise-situationen"), så betyder det ikke, at børnene er reduceret til passive modtagere. Også når tingene er voksenorganiserede, er børnene aktive, deltagende og med til at sætte deres præg. Men der udgår afgørende kræfter, vilje og magt fra de voksne, der ikke lader nogen tvivl om, at de spiller en både central og dominerende rolle.

I en svensk undersøgelse (Odelfors 2001) har forskeren interviewet de voksne, observeret og videofilmet frokosten i tre daginstitutioner og analyseret materialet blandt andet med henblik på forskelle og ligheder mellem piger og drenge. Odelfors konkluderer at vilkårene for kommunikationen under måltiderne i høj grad præges af de voksnes opfattelse af måltidets gennemførelse. Nogle af pædagogerne i Odelfors materiale er mest interesseret i maden og i at holde bordskik, mens andre pædagoger opfatter det som sin vigtigste opgave at tale med børnene. Odelfors skriver:

Ved det bord, hvor den voksne udtrykker tydelig interesse for at tale med børnene tilbydes muligheder for at deltage i samtaler om varierende emner. Tilbud som børnene benytter sig af. Både piger og drenge indtager aktive positioner og begge parter synes at opfatte situationen som et tilbud, som er rettet til dem (Odelfors 2001:5).

De voksnes holdninger og intentioner omkring måltidet kan være med at skabe et frugtbart miljø for samtale, f.eks. ved at de voksne mindsker fokus på selve måltidet og i stedet ser det som sin opgave at virke inspirerende og befordrende for samtalerne. Med den indstilling er det muligt at frokostene præges af samtaler hvor børnene lytter til hinanden og viser interesse for hinandens oplevelser og synspunkter. Tilmed kan man opnå at både piger

og drenge deltager på lige fod, hvad det ifølge Odelfors kan knibe med i andre voksenorganiserede aktiviteter.

De voksnes holdninger til børnenes måltider

Begyndelsen på måltidet er vigtigt, fordi en fortravlet eller konfliktfyldt start kan skabe en dårlig stemning, som kan præge hele måltidet. Børns liv i dag er præget af mange afbrydelser og brud, som de selv har ringe indflydelse på. Derfor er en god hverdag i institutionen præget af overgange fra en aktivitet til en anden, som børnene kan overskue. På denne måde kan måltidet blive en pause frem for et slutpunkt for de igangværende aktiviteter. Det kan være vigtigt for børnene at vende tilbage til en god leg. Således at måltidet bliver en pause frem for et slutpunkt, hvor alt skal ryddes op og der skal startes helt forfra bagefter.

Fra et forskningsprojekt¹ (Rasmussen & Smidt 2001), hvor unge husker tilbage på deres tid i børnehaven fortæller en ung mand om en episode, som giver et eksempel på hvordan måltidet kan indgå i børnenes aktiviteter, når de er optaget af de projekter de har med hinanden.

Fortælleren havde sammen med sin kammerat ”Martin” fået fat på en af de nye cykler med lad. Cyklen havde altså plads til dem begge. De to venner havde aftalt, at de skulle køre sammen hele dagen. Da en tredje dreng ”Nikolaj” lidt sent dukker op i institutionen, vil han meget gerne være med. Men han opdager snart, at de to andre ikke ønsker at lade ham deltage i legen på cyklen:

Han sagde, at når vi skulle ind og spise, så ville han bagefter tage den fra os. Men så fik vi en idé. Vi kunne gemme cyklen, så vi kunne få fat i den bagefter. Som sagt så gjort. Vi fandt det bedste gemmested til cyklen, og bandt den fast med et sjippetov. Hvis

¹ Forskningsprojektet hedder ”Spor af børns institutionsliv” (Rasmussen & Smidt 2001). Projektets deltagere var 46 unge, der gik i børnehave i 1980’erne, og som i 1999 blev spurgt om de ville skrive stil, om hvad de kunne huske fra deres børnehavetid. Desuden blev de interviewet om emnet. Nogle enkeltvis, andre i grupper. Ti af de unge blev desuden interviewet under et genbesøg i deres tidligere institution. Der vil flere steder i artiklen blive inddraget datamateriale fra dette projekt, som giver indblik i unges oplevelser og erfaringer fra 46 forskellige institutioner også om mad og måltider. Se i øvrigt også artiklen ”Jeg kunne ikke fordrage madpakker” (Rasmussen & Smidt 2003).

der var nogen, der fandt den, så kunne de ikke stjæle den fra os. Vi gik ind og spiste og lod som ingenting. Men vi havde sat os pænt tæt på døren, så vi hurtigt kunne komme ud og få fat i cyklen. Men desværre var det min tur til at rydde op efter maden. Så Martin gik ud og tog en anden cykel, for man skulle være to sammen (en voksenbestemt regel) før man måtte have den cykel, som vi havde gemt. Efter jeg havde ryddet op, skyndte jeg mig ud på legepladsen, hvor vi fandt cyklen frem og cyklede rundt hele dagen, indtil vi skulle hjem (Rasmussen & Smidt 2001:28).

Her demonstreres hvor stor opfindsomhed børn kan udfolde for at gennemføre deres projekter, og det anskueliggøres også at børnenes adfærd under måltidet sagtens kan have årsager, som ikke har noget med måltidet at gøre. Det er væsentligt for måltidet at de voksne i institutionen har øje for disse forhold, som vil forløbe anderledes når de voksne tænker på måltidet, som en isoleret aktivitet i forhold til hvad der ellers foregår i institutionen. I overensstemmelse med den svenske kulturforsker Billy Ehn (1982) påpeger den norske børneforsker Randi Dyblie Nilsen på baggrund af et etnografisk studie i to norske børnehaver at personalet ofte er meget optaget af at skabe "fred og ro" omkring måltiderne og at det betyder, at der udvikler sig nogle faste procedurer, som skal sikre ro og orden (Dyblie Nilsen 2000:215). Disse procedurer – det kan være at børnene skal vaske hænder, rydde op eller samles og sidde stille – tjener til at lette overgangen fra de livlige og kropslige aktiviteter til det mere fredelige måltid. Ved hjælp af de faste procedurer dæmpes børnenes stemmer og deres brug af kroppen, ligesom deres samvær bliver mere afdæmpet og kontrolleret. Fra det tidligere omtalte forskningsprojekt (Rasmussen & Smidt 2001), hvor unge husker tilbage på deres tid i børnehaven, er det muligt at genkende pædagogernes behov for ro omkring starten af måltidet i en helt konkret udformning. Det fremgår af følgende korte beretning om frokosten i en børnehave. En ung pige fortæller: "Vi måtte først spise, når man kunne høre en tegnestift falde til gulvet. Alle var vilde efter at måtte smide denne."

Vi får her en beskrivelse af en af de faste procedurer, som Randi Dyblie Nilsen også beskriver. Frokosten spises sædvanligvis på stuen, og der skal ryddes op, og de igangværende aktiviteter skal afvikles. I dette tilfælde har de voksne taget udgangspunkt i talemåden, der beskriver og definerer "ro" som, "når man kan høre en knappenål falde til jorden". Ved hver dag at lade et barn holde en tegnestift som dernæst tabes på gulvet,

opnår pædagogerne det de gerne vil: at børnene er helt stille og koncentrerede om det fælles måltid.

Der kan altså spores en tendens til, at de voksnes ønske om at sikre fred og ro kommer til at fungere som et (måske ubevidst) argument for indførsel og fastholdelse af ganske bestemte rutiner. Billy Ehn udtrykker det på denne måde:

Kravet på ordning framförs speciellt starkt i visse situationer: måltider, morgonsamlinger, vila, av- och påklädning, toalettbsög, städning – alla disse rutinsammenhang. Reglerna hamras in dag för dag. ”Vad sagde jag i går, om at skrika vid matbordet?” Siger förskoleläreren. ”Ni ved vad som gäller här.” Måltiderne bliver på så sätt moralske ceremonier (Ehn 1982:12).

Der er derfor en latent fare for at måltiderne i institutionerne bliver meget voksenstrukturerede, rutineprægede og omformet til ”moralske ceremonier”, hvor de voksnes position bliver at irettesætte og sørge for at børnene overholder regler og normer for at få måltiderne til at fungere som social aktivitet. Det er her, rutinerne har deres betydning. I mange institutioner udgør rutinerne sammen med måltidernes regelsæt en slags indforstået handlingsanvisning, som både skal gøre børnene i stand til at gennemføre et almindeligt måltid, samt lade det ske på en måde som de voksne finder acceptabel. En af de unge fortæller om frokostens rutiner:

Vi sad ned og tog madpakkerne frem. Vi snakkede og spiste. Der var i hvert fald et glas mælk til hver. Nogle gange, når der ikke var så mange i børnehaven, kunne vi få to glas mælk. Ellers var det vand for resten. Når vi var færdige med at spise, skulle vi smide resten af maden ud i skraldespanden og selv sætte vores tallerken, krus og bestik hen på en vogn.

To svenske forskere – Carlson og Johansson (2000) – mener at det pædagogiske personale i daginstitutioner ofte henter deres ideal for de rutineprægede måltider i institutionerne fra et fortegnet billede af måltiderne i hjemmet: forestillingen om et konfliktfrit, harmonisk måltid, hvor far, mor og børn sidder ved bordet og taler stille og roligt om dagens hændelser. Dette glansbillede af familiemåltidet stemmer efter Carlson og Johansson opfattelse ikke overens med virkeligheden, hvilket også kan støttes af andre undersøgelser (Holm 1995). De to forskere spørger derfor:

Måltidet i de svenske familier har forandret sig, mens måltiderne i institutionen er helt uberørt af forandringer. Hvorfor kan man for eksempel ikke læse, høre musik eller se film mens man spiser i institutionen, mens samtale derimod altid betragtes som det bedste? (Carlson & Johansson 2000:4).

Brud på rutinerne

Fra de unges erindringer ved vi dog at rutinerne bliver brudt en gang i mellem. Det kunne eksempelvis være børnene selv der brød med rutinerne, hvilket næsten automatisk kalder på voksenregulering og forsøg på at genetablere den almindelige orden:

Nogle gange blev der hældt mælk ud over det hele, og en gang imellem blev maden også kastet rundt i lokalet. Vi blev skilt ad og én blev sat ind i et andet rum. Så kunne vi andre sidde og have det sjovt, mens den ene skulle sidde helt alene.

Denne form for overtrædelse af reglerne er kendt i de fleste børnegrupper. At spille mælken og kaste med maden er overtrædelser som alle er helt klar over ikke kan tillades. Det krænker nogle helt grundlæggende kulturelle normer for adfærd omkring måltiderne som ikke tillades – hverken i institutionerne eller i andre sociale sammenhænge. Bruddet på rutinerne kan også komme fra de voksne. En af de unge husker, at pædagogerne til stor fornøjelse for børnene lavede sjov med de blødkogte æg, som både børn og voksne spiste til frokost. Pædagogerne kunne også finde på at tegne på børnenes æg, og børnene glædede sig til at se hvilken tegning, der var på deres eget æg. Pædagogerne drillede også hinanden ved at vende de tomme æggeskaller og lade som om der var et nyt æg, som skulle spises. Et andet brud på rutinen var knap så fornøjeligt. Det er nærmest med gru og væmmelse, at en af de unge tænker tilbage på den gang pædagogerne havde åbnet alle børnenes madpakker og stillet indholdet op på fade så alle kunne vælge frit:

Det var en ubehagelig oplevelse. Efter at have styrtet rundt for at finde mine egne madder, hvilket ikke lykkedes, fik jeg fat på to chokolademadder. Den ene smagte underligt sødt og duggede af at have været i køleskab. Jeg spiser aldrig andre folks madpakker,

jeg bryder mig ikke om tanken. Bare den fornemmelse af at en andens mor har stået og lavet dem.

For andre børn kan det være en udbredt og lystfyldt aktivitet at bytte sig til bedre madder under frokosten. Men der er en stor og afgørende forskel på, om børnene selv organiserer dette, eller om det er voksenorganiseret kollektiv madbytning, der foregår. I denne historie er det konflikten mellem det private (ens egen mad) og det kollektive (maddernes tvangskollektivisering) der er på spil. Og det er stærke følelser, der vækkes. Samtidig lades vi ikke i tvivl om, at det er et markant spor, der sættes. Den unge giver selv udtryk for, at han ikke senere har kunnet forestille sig at bytte madpakke med nogen. På den måde giver de rutiner i hverdagen, der respekterer den enkelte, også en slags beskyttelse af det private og personlige. I daginstitutioner er der ikke ret meget, der er privat for børnene. Men madpakken, som man har med hjemmefra, hører til blandt de ting, børnene har en vis ret til at bestemme over. Derfor har den også en stor symbolsk værdi, som ikke må undervurderes.

Organisering af måltiderne i faste rutiner, hvor børnene skal gøre det samme på samme tid betyder, at deres individuelle behov støder sammen med de unødige kollektive strukturer. Først og fremmest fordi sult ikke melder sig på samme tidspunkt hos alle børn. Deres appetit er forskellig og de har spist morgenmad på forskellige tidspunkter, alt efter hvornår familien står op. Det har ført til at man i en del danske daginstitutioner er begyndt at overveje at bryde helt med de rutineprægede måltider. Ved at lade børnenes egen fornemmelse af sult være bestemmende for, hvornår de spiser. Altså en hel anden tendens og indfaldsvinkel til børnenes måltider end den der blev berettet om i starten, hvor pædagogerne havde et ernæringsmæssigt udgangspunkt for organisering af måltiderne.

Børns selvbestemmelse og institutionernes måltider

I et projekt, som havde til formål at udvikle børnenes muligheder for at bestemme mere selv over deres eget liv, observerede nogle store skoleelever børnenes selvbestemmelse i en børnehave. Skoleeleverne skulle beskrive børnehavebørnenes indflydelse og medbestemmelse og komme med forslag til at gøre den større. Skoleeleverne fremhævede netop måltiderne som et problem og de påpegede specielt at børnenes behov for mad og drikke ikke fulgte en fælles rytme, men var individuel. Det resulterede i, at børne-

havebørnene fik lov til at spise når de selv blev sultne og at der blev stillet kander frem med vand eller saft så de selv kunne drikke når de blev tørstige.

Den ændrede praksis på dette område har vist at børnene almindeligvis godt selv kan administrere hvornår de skal spise og drikke. I nogle institutioner har man også tilladt, at børnene selv bestemmer hvor de vil spise. Mens man i andre institutioner har særlige steder hvor frokosten skal indtages – eksempelvis i køkkenet eller ved et bord på stuen – her kan børnene så spise når de vil. En del forældre har været bekymrede for, om børnene får nok at spise, hvis de er meget optaget af at lege. En bekymring, der bliver taget alvorligt, viser følgende citat fra et større evalueringsprojekt af dagtilbud til børn i Danmark. En forældre, som er medlem af forældrebestyrelsen, beretter:

Her i børnehavegruppen bestemmer børnene selv, hvornår de vil spise. Det har skabt stor debat. Mange forældre er måske ikke helt enige i, at der ikke er faste spisetider. Det er en del af pædagogernes principper og en del af børns selvforvaltning. De skal selv lære at finde ud af og håndtere hvornår de er sultne. En del forældre går meget op i faste spisetider og er lidt urolige for at børnene ikke får nok mad eller spiser hele deres madpakke klokken ti, så der ikke er noget til klokken tolv. Der var et forældremøde hvor forældrene først diskuterede deres holdninger i grupper, hvor efter pædagogerne fortalte om hvorfor de havde valgt at gøre det på den måde og til sidst var der fælles diskussion. Vi fandt ud af at en studerende fra Roskilde Universitetscenter skulle komme og undersøge om det fungerer i praksis og om børnene får det ud af det som pædagogerne mener.

Erfaringer fra institutioner, hvor børnene selv bestemmer over spisetiderne, viser at problemet med børn, der ikke får spist frokost, ikke er større end i institutioner, hvor man spiser på samme tid. Især hvis det pædagogiske personale er opmærksomme på de børn, som kan have tendens til ikke selv at huske at spise. Til spørgsmålet om at det ikke bliver et savn, at alle er samlet omkring måltidet, har svaret været, at denne samling sagtens kan laves på et andet tidspunkt og omkring andet end mad. Det er måske også med den viden, at personalet i denne institution er så åbne for at lade deres organisering af måltidet blive undersøgt af en udefrakommende person.

Måltidets relationer

Ved måltidet fortættes de sociale relationer mellem børnene. Maden er på denne måde en del af deres forhold til hinanden. De kommenterer livligt deres egen og andres mad, og under hensyntagen til de voksnes holdninger, bytter de også madder med hinanden. Gode venner kan ofte både lide hinanden og den samme mad. Gennem måltidets mange aktiviteter afprøver børnene deres indbyrdes forhold: Venskab og fjendskab bekræftes, nye relationer undersøges og der laves aftaler om hvem der skal lege sammen bagefter. Et eksempel på hvordan venskabet kan udfolde sig stammer fra Klaus Kjeldsens film: *Madpakken – en hilsen hjemmefra* (1995):

To veninder sidder ved siden af hinanden og spiser hver deres madpakke. Den ene pige tager en bid af sin mad. Det virker som om maden ikke smager hende, men pludselig skifter hun udtryk og siger ”uhmm”, mens hendes blik rettes mod den mad, som veninden er i gang at spise. Veninden tilbyder straks at de skal bytte: ”Du må godt få den, hvis det er.” De bytter deres halvt spiste madder. Herefter høres følgende ordveksling:

”Det gør ikke noget, at jeg har bidt af den, vel?”

”Næ, jeg har jo også bidt af min”.

Derpå spiser de videre. Deres fælles måltid fortsætter.

På denne måde er måltidet et møde med de andre børns og voksnes madkultur, spisevaner og smag og udgør på denne måde en naturlig læreproces. Menneskers smag, spisevaner og forhold til mad fortæller om deres sociale og kulturelle baggrund, fordi en del af vores kulturelle identitet er knyttet til vores spisevaner. Tænk blot på hvor ofte man kommer til at tænke på og måske savne sit eget lands mad, når man er ude at rejse. Gennem deltagelse i måltidet bærer børnene deres kultur med hjemmefra og ind i institutions verden. På denne måde er måltidet altid et møde mellem børnenes sociale og kulturelle forskelle. Måltiderne er derfor oplagte til samtaler både mellem børnene og mellem børn og voksne om spisevaner, mad, forskellighed og identitet.

Måltider, leg og børnenes betydningsdannelse

Børnene leger når de spiser. Det er umuligt at adskille spisning og leg, selv om en af de mest levedygtige regler omkring børns spisning går ud på, at børn ikke må lege med maden². Hvis man ønsker, at børn skal have et lystfyldt forhold til mad, må man acceptere det legende. Det er velkendt blandt børn at man kan lave en pistol hvis man bidder et stort hjørne af en mad. Det er heller ikke svært at lave en flyver eller en fugl ved hjælp af nogle få strategiske bidder. Her bliver de voksnes holdninger til børnenes mad og deres måltider afgørende for på hvilken måde de forholder sig til børns legende forhold til maden. En af de unge husker en episode, hvor hun havde fået lavet en blanding af forskellig slags mælk, som hun ikke kunne lide:

Engang havde jeg fået den idé at blande mælk og kærnemælk³. Det smagte rædselsfuldt, og jeg kunne ikke få det ned. Det resulterede i, at jeg sad helt alene tilbage, da jeg skulle drikke ud, før jeg måtte gå ud at lege. Jeg husker ikke, om jeg fik det ned. Men jeg sad der meget længe.

Her hører vi om en den regel, at børnene *skal* drikke al den mælk, de har hældt op, inden de må rejse sig fra bordet. Pigen skal drikke ud, også selvom hendes selvlavede mælkeblanding smager rædselsfuldt. Hun kan ikke få det ned, og må sidde og vente længe på at komme ud at lege. Når det gælder fødeindtagelse, får sådanne håndfaste regler en særlig konsekvens. Det gør de, fordi det ikke altid er muligt for børnene at leve op til kravene. Ikke at kunne få mælken drukket op fordi den smager dårligt, er ikke noget som let overvindes. Alle mennesker kender til den ubehagelige situation, at skulle spise eller drikke noget man ikke kan lide. På den anden side kan børn i perioder have tendens til at afvise at smage på noget nyt og ukendt. Ligesom børn har perioder, hvor de spiser meget. I disse tilfælde er det vigtigt, at de voksne kender børnene godt. Ud fra dette kendskab kan de gøre en indsats for at gøre maden interessant og indbydende. Det subjektive og det følelsesmæssige er altid stærkt repræsenteret, når det drejer sig om mad – både hos børn og voksne. Derfor vil måltidets kollektive regler

² Af et repræsentativt udsnit af den danske befolkning svarer 94 % nej på spørgsmålet "Må børn lege med maden under måltidet?" og 92 % svarer nej til spørgsmålet "Må børn lege, mens de spiser?" Flere resultater fra undersøgelsen fremgår af artiklen: "Voksnes syn på børns måltider" (Smidt 1996).

³ Kærnemælk er en syrlig mælk.

virke positivt på nogle børn og samtidig undertrykkende på andre. Dette er tilsyneladende en del af det institutionelle måltids djævelske dobbelthed. Dog synes det klart, at jo mere rigide, håndfaste og fastlåste regelsæt man har, jo lettere kommer man i konflikt med de nødvendige individuelle hensyn og behov som børnene på forskellige måder vil søge at gøre gældende.

Det er ikke principielt i modstrid til at spise sundt eller udvikle acceptable spisevaner at lege med maden. Som alle andre lege, har legen med maden til formål at undersøge og forstå den omgivende verden og er således en forudsætning for at børnene får et selvstændigt forhold til mad og spisning.

Et af de kreative og legende udtryk, vi stødte på i de unges erindringsmateriale, handler hvordan en gruppe børn tillagde eftermiddagsfrugten en helt anden betydning end den, der var tiltænkt fra de voksnes side. Det fremgår af den følgende beretning, hvor børnene på brun stue udviklede en særlig vane, når de fik vandmelon om eftermiddagen:

Vi fik nogle gange vandmelon til frugt, og så tog vi kernerne i munden og drøede ned på rød stue, hvor vi spyttede dem over det hele, som et maskingevær.

Efter at have afleveret deres salve af kerner, løb børnene tilbage til deres egen stue skarpt forfulgt af de større drenge på rød stue. Der foreligger ikke noget i beretningen om de voksnes indgreb. Men der har sikkert været irettesættelser. Til gengæld kan man genkende en række helt centrale træk ved udøvelsen af aktiviteterne i børnemiljøet: kropsligheden, fællesskabet, den uformelle organisering og sansen for det tekniske og æstetiske i udførelsen.

En beretning fra en af de unge giver et andet eksempel på, hvordan børn kan forholde sig aktivt og betydningsdannede omkring måltiderne. Det er almindeligt at der blandt børnene udnævnes nogle specielle stole som betragtes som de bedste. Når børnene sætter sig til bords, kan det derfor have meget stor betydning hvilke stole de kommer til at sidde på. Selv om stolene set fra de voksnes perspektiv ser helt ens ud, vil der ofte være visse stole som er specielt attraktive for visse børn, ligesom der er visse pladser, de helst vil undgå. En af de unge beretter eksempelvis: "Det her var de bedste pladser. Der sad altid en der hed Karina og en anden. Det var de store."

Denne tilskrivning af betydning til det fysiske miljø kan være svær at forstå for de voksne. Og konflikter blandt børnene, der har sit udspring i

disse betydninger, kan derfor være meget svære for de voksne at forholde sig til. De voksne kender ikke altid de forskellige regler og aftaler, som børnene har med hinanden. Betydningerne er i øvrigt ofte ordløse. Alligevel er der tale om en viden som formidles blandt børnene – handlingsmæssigt og kropsligt.

Netop det legende og betydningsdannende element ved børns forhold til mad er noget der kalder på indgreb og regulering. I pædagogernes selvforståelse vil de forsøge at leve op til deres ansvar med hensyn at børnene får noget at spise og at de andre deltagere i måltidet ikke får ødelagt deres appetit. Men når det drejer sig om mad vil den enkelte pædagogs handlen også være bestemt af hendes egne livshistoriske erfaringer.

Måltidernes kvalitet?

Vi har set, hvordan en af daginstitutionernes tilbagevendende begivenheder – måltidet – ved nærmere eftersyn indeholder en kompleksitet af betydninger og relationer af både samfundsmæssig, kulturel, biologisk og psykologisk karakter. Vi har set, at det pædagogiske personales holdning til og håndtering af måltiderne har stor indflydelse på forløbet af de konkrete måltider. Og vi har set, at der er tendens til at måltiderne bliver rutineprægede, hvis ikke der gøres en bevidst indsats i modsat retning fra det pædagogiske personales side. Desuden har vi set, hvorledes børnene gennem deres aktive bidrag sætter sit præg på måltiderne. Når man tænker på, hvor mange måltider et barn indtager i institutionelle rammer i de nordiske velfærdssamfund, er der grund til at overveje hvor mange af dem, der har de kvaliteter, som fremgår af målsætningerne for daginstitutionerne.

Litteratur

- Carlson, M.A. & Johansson, J.-E. 2000. *Den goda måltiden i förskolan*.
Ehn, B. 1982. Daghemmets ordninger. *Antropologiska studier* 33:9-24.
Fischler, C. 1988. Food, self and identity. *Social Science Information* 27(2): 275-292.
Fürst, E. 1988. The cultural significance of food. I: Otnes, P., red. *The Sociology of Consumption*: 89-100. Oslo: Solum Forlag.
Holm, L. 1995. Måltidets rolle i familielivet. København. *Månedsskrift for praktisk Lægegering* 1.

- Holm, L. & Smidt, S. 1993. Livet, døden og maden. *Sosiologi i dag* 23(1):11-25.
- Nilsen, R.D. 2000. *Livet i barnehagen*. Dr.gradsavhandling. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Odelfors, B. 2001. Vardagskultur i förskolan för flickor och pojkar. Paper på NFPP's kongres. Politiken 13. august 2002.
- Rasmussen, K. & Smidt, S. 2001. *Spor af børns institutionsliv*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Rasmussen, K. & Smidt, S. 2003. "Jeg kunne ikke fordrage madpakker". Unges erindringer om mad og måltider i daginstitutionen. I: Holm, L., red. *Mad, mennesker og måltider. Samfundsvidenskabelige perspektiver*. København: Munksgaards Forlag.
- Simmel, G. 1993. Måltidets sosiologi. *Sosiologi i dag* 23(1):3-9.
- Smidt, S. 1996. Voksnes syn på børns måltider. *Tidskriftet 0-14* 6(2):60-67.

Søren Smidt
Institut for Uddannelsesforskning, P10
Roskilde Universitetscenter
Postboks 260
DK-4000 Roskilde, Danmark
e-post: ssmidt@ruc.dk